

учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 256 с.

7. Смирнов И. Порождение интертекста: элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Пастернака. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1996. 191 с.

8. Фатеева Н. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва : Агар, 2000. С. 301.

Ярошук Інна – здобувач ступеня вищої освіти магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська література ХХ – початку ХХІ століття.

Ірина Ярошук

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Поляруш Н. С.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Екзистенціалізм є однією з філософських течій, передумовою якої став поступ філософської думки, що не міг знехтувати загадковою людською сутністю. Людині кінця ХІХ – початку ХХ століття ставало тісно в рамках Абсолюту, для неї були вагомими вибір та пошук сенсу або причин беззмістовності власного існування. А останнє усвідомлювалося як боротьба зі світом та із власним «Я». Виникла гостра необхідність осмислити «найсокровенніше ядро людини» [1, с. 68] – її екзистенцію.

Екзистенціалізм швидко знайшов своє місце в системі поглядів та філософських концепцій ХХ століття, яке кваліфікується як час втрати чітких орієнтирів, руйнування традиційних морально-етичних норм та борсання людини в потоці власної невизначеності. Сучасні

вчені відзначають цей напрям як сукупність філософських ідей про буття людини, які вилилися у різноманітні художні явища. Скерування до екзистенції, відображення суперечностей всередині людського «Я» найбільшою мірою виявляються у мистецтві слова, адже література є найефективнішою формою пізнання людського буття та осмислення його трансцендентального характеру.

Все частіше сьогодні здійснюються покликання до екзистенційних вимірів мистецтва. Літературознавчі дослідження, зауважимо, займають у цьому контексті вагомe місце. На думку І. Луцишин, можна стверджувати, що «цей філософський напрям є важливим в осмисленні духовного розвитку людства» [6, с. 166]. Така традиція бере свій початок від виникнення самої філософії існування, бо ще М. Гайдеггер у праці «Навіщо поети» виклав свої філософські погляди, аналізуючи творчість Гельдерліна [3, с. 241]. Дослідники вважають, що «Буття і час» також стоїть біля витоків «вторгнення» літератури у філософію, тобто біля витоків постмодерну. Йдеться не про проблему викладу філософських проблем міфологічною чи літературною мовою, а про злиття мови філософії та мови літератури [1, с. 69].

Основні філософи напряму, будучи відомими письменниками, переймалися естетичною проблематикою. Цей зв'язок мав глибокий характер, оскільки започаткував розгляд проблематики, що більше була притаманною літературі, а згодом висловилася новою мовою у філософії [8, с. 121].

У «Літературознавчому словнику-довіднику» (за редакцією Р. Гром'яка та Ю. Коваліва) зазначається: «Екзистенціалізм у літературі (лат. existential – існування) – течія, що виникла після 1-ої світової війни, сформувалася в 30-40-ві, найбільшого розвитку досягла в 50-60-ті ХХ ст. Джерела її містилися у працях данського мислителя ХІХ століття Е.-С. К'еркегора, який вперше сформулював антитезу «екзистенції» та «системи» (гегелівського

панлогізму). Ця течія сформувалася в працях німецьких (М. Хайдеггер, 1889–1976; К. Ясперс, 1883–1969) та французьких (А. Камю, 1913–60; Ж.-П. Сартр, 1905–80) філософів та письменників. Екзистенціалізм у художніх творах відбиває настрої інтелігенції, розчарованої соціальними та етичними теоріями. Письменники прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя. На перше місце вони висувають категорії абсурду буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті. Для них трагічне начало – ірраціональне, всеохопне ставлення людини до життя, універсальний спосіб буття людини в суспільстві, бо світ – абсурдний, ніщо, а існування, екзистенція людини – це «буття для смерті» як єдиної мети та підсумку існування» [10, с. 225–226]. Особливо екзистенціалізм відокремився у літературу в своїй французькій версії, спонукаючи творити та експериментувати тих, які раніше були лише письменниками, передусім Ф. Достоєвського та Ф. Ніцше. Екзистенціалізм створював специфічний тип персонажа, відчуженого та непристосованого, який заперечував різні явища сучасної йому культури та стояв перед принциповими виборами [9, с. 121]. Зі становленням літературного екзистенціалізму утверджувався новий тип героя, який відповідав світоглядній системі свого часу та вирізнявся буттєвою амбівалентністю.

Зачинателем філософської течії екзистенціалізму слід вважати данського мислителя, письменника, містика і теолога Серена К'єркегора (1813–1855). Його екзистенційно-психологічне обґрунтування християнської релігійності сьогодні трактується як основа європейського екзистенціалізму.

Людина наодинці з собою та в стані вибору стала наріжним каменем К'єркегорової онтології. У праці «Гармонійний розвиток естетичних та етичних начал у людській особистості» філософом сформульована проблема фундаментального вибору людиною (Entweder-Oder («або-

або»)) себе самої і свого морального самовдосконалення. Його концепція – це не вибір між добром і злом, ці поняття для філософа пов'язані взаємовключенням і взаємовиключенням. «Моє «або-або» в основному означає не вибір між добром і злом, лише акт вибору, завдяки якому вибирають чи відкидають добро і зло разом. С. К'єркегор стверджував, що для перемоги над тваринним у собі людині досить звернутися до духовного (етичного), та щоб здолати диявола цього недостатньо, бо зла воля – це перемога над етичним законом. Людині, що перебуває у полоні страху і слабкості, потрібен Бог. Спасіння для к'єркегорівської особистості, що усвідомила власну скінченність, – у каятті та вірі в Бога.

Ідеї С. К'єркегора знайшли своє продовження у працях німецького філософа, психіатра, доктора медицини і психології, професора Гейдельберзького та Базельського університетів Карла Ясперса (1883–1969). Вплив данського філософа дуже відчутний у вченні К. Ясперса, у нього, зокрема, він запозичив термін *екзистенція*. Мислитель писав, що «філософія без К'єркегора здається йому неможливою взагалі» [11, с. 58]. Обґрунтування терміну *філософської віри*, введеного К. Ясперсом, також спиралося на релігійно-антропологічну концепцію С. К'єркегора.

Окремим явищем є філософія німецького інтелектуала Мартіна Гайдеггера (1889–1976), хоч її зараховують до екзистенц-філософії. Проте свою відокремленість від цього напрямку (й екзистенціалізму взагалі) та новоєвропейського гуманізму філософ обґрунтував у «Листі про гуманізм» ще у 1942 році. Про відірваність філософії М. Гайдеггера від течії екзистенціалізму пише у праці «Поступ сучасних ідей» Жаклін Рюс, стверджуючи, що, незважаючи на намагання віднести книгу філософа до екзистенціалістської когорти, вона є екзистенціальною. У глосарії авторка пояснює значення слова екзистенціальний таким чином: «Екзистенціальний – у Гайдеггера – це те, що стосується

буття в його сукупності, що співвідноситься з онтологічною структурою буття (Dasein)» [2, с. 633].

Для європейського інтелектуального життя філософ став ініціатором піднесення філософії. На перше місце серед сучасних йому розмислів він висунув деконструкцію існуючих підвалин метафізики, здійснивши аналіз філософських поглядів від античності до свого часу і проливши світло на проблему людського буття. Залишивши теологію, М. Гайдеггер розпочав експлікувати вияви людського буття. Основна його праця «Буття і час» (1927 р.) присвячена поверненню до проблеми буття і створенню «нової онтології», основою якої є не що інше, як феноменологія людського існування [2, с. 114]. Суть її філософ розумів як «допущення-викликати-себе із загубленості в людях» [11, с. 58]. Сенс людського розвитку він вбачав у поверненні з потоку вселюдських проблем до себе-буття.

Після Другої світової війни нового піднесення зазнала філософія екзистенціалізму у Франції. Французька версія акумулювала надбання німецької та власні (філософсько-теоретичні й літературні). Апологетами напрому були Жан-Поль Сартр та Альбер Камю. Вони активно залучали своє бачення онтологічної проблематики у сферу мистецтва слова, збагачуючи тим самим екзистенціалізм досвідом нового порядку.

Філософування Ж.-П. Сартра (1905–1980) вилилося в основні праці, що мають стосунок до філософії екзистенціалізму, – трактат «Буття і ніщо» (1943), есе «Екзистенціалізм – це гуманізм» (1946), робота «Критика діалектичного розуму» (1960), а також у його художню творчість, що активно експлікувала екзистенціалістську проблематику. Класик літератури, теоретик мистецтва та громадський діяч-публіцист, він обрав філософію як основу всієї своєї творчої активності. Художня творчість та філософія у нього тісно пов'язані, і неможливо зрозуміти щось одне, не знаючи іншого. Розуміння доктрини Ж. -

П. Сартра передбачає також і знання феноменології Е. Гуссерля та ранньої філософії М. Гайдеггера.

Детерміновані Ж.-П. Сартром положення атеїстичного екзистенціалізму доповнив філософ та письменник, Нобелівський лауреат А. Камю (1913–1960). Алгоритичність і притчевість його філософсько-теоретичних та художніх творів принесли А. Камю прізвисько «Совість Заходу». Він порушував актуальні проблеми європейської коекзистенції, висловлюючи власні застереження та пророчі висновки. До екзистенціалістської проблематики належать дві його роботи – «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд» (1942) та «Бунтівна людина» (1951).

Ірраціональність мислення А. Камю на перше місце в його доктрині поставила екзистенціали абсурдності та бунту. У філософії А. Камю постулює зневіра у будь-які морально-етичні норми та цінності, а єдиним виходом з такої ситуації він бачить бунт особистості. Нігілізм філософа – це реакція на фашизм та комунізм, які давали привід для багатьох роздумів і невтішних висновків. «Він звертається до «тепер» людини, а не до безкінечно віддаленого часу реалізації мети, в пошуках міри добра і зла. Але до «тепер» не як до простого відчуття, до дихання і світла, а як до сутності людського ставлення до світу. Саме ця людяність в людині змушує його сказати «ні» дійсності, обуритися і не прийняти в ній смерті, страждання, приниження гідності» [5, с. 57]. Таким чином, бунт А. Камю – це протест проти дійсності, яка недостойна європейця ХХ століття; у цій дійсності єдиним правильним шляхом є боротьба: протестувати, щоб існувати.

А. Камю констатує: абсурд очікує на людину повсюди. Людина живе, думаючи про «завтра», а потім усвідомлює, що час є її ворогом, і намагається відректися від свого «завтра». Та водночас вона належить часові. Це філософ назвав «абсурдним бунтом плоті» [5, с. 230]. «Машиналине життя» день за днем породжує нудьгу, яка спонукає зробити вибір: або самогубство як логічне

завершення абсурдного життя, або «встановлення життєвого ходу». Вибір, за А. Камю, – це добровільно померти або надіятися і боротися. Таким чином, людина приречена на амбівалентність подальшого існування. Вона розривається між двома прагненнями: іде до єдності, з одного боку, а з другого – «ясно бачить стіни, за які не може вийти» [5, с. 228]. З того моменту, як людина усвідомлює абсурд, він стає її хворобливою пристрастю. Існування відтепер переповнене відчуттям непотрібності та нудьгою, єдиним звільненням від цього є смерть.

Знаковим, на наш погляд, є той факт, що творчість А. Камю – філософська і художня – відтворює його екзистенціалістську концепцію: 1) початковий період становлення його філософсько-літературної доктрини, коли з'явилося «Обличчя навиворіт» (1937); 2) усвідомлення та утвердження абсурдності буття, період написання «Калігули» (1939), «Стороннього» (1942), «Міфу про Сізіфа» (1942); 3) період «бунту» – намагання знайти сенс життя в абсурдному світі, задекларовані у «Чумі» (1947) та в «Бунтівній людині» (1951); 4) скепсис і розгублення, висловлені у «Падінні» (1956).

На українському ґрунті екзистенціалізм побутував не як цілісна філософська система, а як певний тип світогляду; він присутній у творчості Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Пантелеймона Куліша, Володимира Винниченка, Василя Стуса, Валер'яна Підмогильного. Екзистенціалістські риси присутні в засадничих принципах українського кордоцентризму національного мислителя Григорія Сковороди. Також до екзистенц-філософії близька «філософія серця» Памфіла Юркевича.

П. Юркевич стверджував, що серцю притаманні «всі ступені радощів», «всі види страху», ворожості і незадоволення [4, с. 16], тому воно може бути і центром тривоги. Г. Сковорода постулював не піддаватися тривозі, бо на все сила і воля Божа: «Що може розтривожити моє серце? Справді, все діється по божій волі, та й з нею я

згідний, і вона вже моя воля. Навіщо ж тривожитись?» [7, с. 238]. Таким чином, екзистенціалістські тенденції близькі українському умонастроєві і є важливим складником його парадигми.

Література

1. Бондаренко Ю. Національна парадигма українського екзистенціалізму // *Слово і час*. 2003. № 6. С. 64–69.

2. Всемирная энциклопедия. Философия XX век. / гл. науч. ред. и сост. А. Грицанов. Москва : Минск : АСТ : Харвест, 2002. 1312 с.

3. Гайдеггер М. Навіщо поети : антологія світової літературно-критичної думки XX ст. Вид. 2-ге, доповн. / підгот. текстів, прим., упорядкув., ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2002. С. 230–249.

4. Гундорова Т. «Конкордизм» Володимира Винниченка : трагедія однієї утопії. Київ : Укр. Письменник, 2011. С. 5–26.

5. Долгов К. От Киркегора до Камю. Очерки европейской философско-эстетической мысли XX века. Москва : Искусство, 1990. 399 с.

6. Луцишин І. Екзистенціали тривоги в дискурсі роману «Заповіт батьків» Володимира Винниченка // *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 36. С. 163–169.

7. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті. *Сковорода Г. Пізнай в собі людину*. Львів : Світ, 1995. С. 220–250.

8. Современная западная философия : словарь / сост. Малахов В., Филатов В. Москва : Политиздат, 1991. 414 с.

9. Ткачук М. Валер'ян Підмогильний // *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2002. Вип. 11. С. 121–138.

10. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль : Медобори, 2007. 464 с.

11. Яценко Т. Філософсько-світоглядні теорії епохи модернізму // *Українська мова та література в школі*. 2004. № 6. С. 57–59.

Ярошук Ірина – здобувач ступеня вищої освіти магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська література ХХ – початку ХХІ століття.

Віта Власова

Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І. А.

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ВЕСІЛЬНІ ОБРЯДОВІ ПІСНІ НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Український народ має багату обрядову культуру, величезний скарб якої складається з родинних цінностей, із сімейної обрядовості, представленої у фольклорі, без перебільшень, багатьма поколіннями із Х до ХХІ століття, й усе це розвивається далі. Справа в тім, що українська весільна обрядовість, із одного боку, сягає тисячолітньої давнини, левова частка весільної обрядовості закладена в обрядах щодо конкретних до весільних і весільних звичаях, у специфічних підготовки нареченого й нареченої до шлюбу, філософія родини закладена в різножанровому шлюбному фольклорі, адже в родинності, так би мовити, міститься кістяк світовідчуття та світосприймання нашого народу. Усе це добре інтерпретує весільна пісня як уніфікований жанр весільного обрядодійства [1, с. 12].

Весільні пісні – це такі пісні, які супроводжують увесь перебіг весільного обряду. Зазначимо тут, що велика кількість весільно-обрядових пісень генетично є